

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-39-06>

УДК 394(=161.2):638.145(477.81)

А. А. ДМИТРЕНКО, кандидатка історичних наук
доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
історичного факультету, науковий співробітник
e-mail: dmytrenko.a@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6125-8628>
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф
Проспект Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, 43025, Україна

ЗВИЧАЇ, НАРОДНІ ЗНАННЯ ТА ВИРОБНИЧИЙ ДОСВІД, ПОВ'ЯЗАНІ З РОЇННЯМ БДЖІЛ НА САРНЕНЩИНІ (за експедиційними матеріалами із Сарненського району Рівненської області)

Мета дослідження. На основі польових етнографічних матеріалів, зібраних на Сарненщині, проаналізувати явища матеріальної культури, народні знання, архаїчні компоненти світоглядних уявлень, звичаїв та обрядів, пов'язаних з роїнням бджіл, і простежити їх особливості у лісовому і домашньому бджільництві.

Методологія дослідження. Використані історичні методи (аналізу та синтезу, типологічний, порівняльно-історичний) та етнологічний метод дослідження (збирання польових матеріалів за авторською програмою-запитальником, проведене із застосуванням кушового методу етнологічних досліджень).

Наукова новизна. Вперше в українській етнологічній літературі досліджені етнокультурні особливості звичаїв, пов'язаних з роїнням бджіл на Сарненському Поліссі. Використані експедиційні польові матеріали, зібрані авторкою, вперше вводяться до наукового обігу.

Актуальність. Тематика статті є актуальною, так як розкриває один з аспектів звичаєвості та виробничого досвіду, пов'язаного з розвитком бджільництва на Поліссі, як елемента Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України.

Висновки. З'ясовано, що упродовж розвитку бджільництва на Сарненському Поліссі сформувався комплекс світоглядних уявлень, магічних дій, звичаїв, обрядів, народних знань, пристосувань і виробничого досвіду, пов'язаних із роїнням бджіл. Світоглядні уявлення і пов'язані з ними магічні дії мали сприяти успіху у промислі. Доведено, що при лісовому бджільництві втручання у процес роїння був мінімальним і зводився до знання термінів роїння і спостереженням за ним на Зелені свята. У період домашнього бджільництва бджолярі стали активно втручатися у всі етапи розвитку бджіл, що сприяло формуванню системи знань, виробничого досвіду і спеціальних пристосувань.

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина, бджільництво, бортництво, роїння бджіл, магія, звичаї, народні знання, виробничий досвід Сарненщина.

Як цитувати: Дмитренко А. А. Звичаї, народні знання та виробничий досвід, пов'язані з роїнням бджіл на Сарненщині (за експедиційними матеріалами із Сарненського району Рівненської області). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2024. Вип. 39. С. 58-67 – DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-39-06>

©Дмитренко А. А., 2024

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

In cites: Dmytrenko A. A. Customs, folk knowledge and production experience related to bee swarming in the Sarny region (according to expedition materials from the Sarny district of the Rivne region). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, Issue 38, (58-67), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-39-06> (in Ukrainian)

Бджільництво – одна з давніх форм господарської діяльності, що сьогодні активно розвивається. Пройшовши тривалий шлях розвитку від збирання меду диких бджіл до лісового бджільництва (власне бортництва і колодного бджільництва) і до домашнього пасічництва (колодного і рамкового) воно акумулювало в собі величезний виробничий досвід, явища матеріальної культури, архаїчні компоненти світоглядних уявлень і вірувань. Однак, незважаючи на те, що поліське бортництво занесене до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини, цей вид господарської діяльності залишається маловивченим, що актуалізує наше дослідження. Окремі аспекти поліського бджільництва досліджувала Т. Пархоменко, у т. ч., бджільницькі звичаї в контексті народного календаря [9; 10].

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасного Сарненського району Рівненської області, до якого увійшли населені пункти колишніх Сарненського, Дубровицького, Рокитнівського і частково Володимирецького районів.

Джерельну базу дослідження склали польові етнографічні матеріали, зібрані в ході експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (м. Київ) до Рокитнівського (2006), Сарненського (2008, 2013), Дубровицького (2008, 2010) і Володимирецького (2009) районів [5–8]. Використані окремі матеріали, зібрані іншими дослідниками: Ю. Буйських [1, с. 252–254], Т. Пархоменко [9, с. 77–77, 127–128; 10], О. Нагорнюком та ін. [13], які записали колядки/щедрівки про бджіл, інформацію про «малювання» роїв та розповіді про «зустріч» бортника і русалки. Окремі відомості про звичаї, пов'язані з роїнням бджіл, містить праця, укладена членом Товариства дослідників Волині І. Ковальовим за матеріалами анкети, розісланої 1912 року [4].

Роїння бджіл – важливий етап у виробничому календарі бортників і пасічників, тому турбота про майбутні рої починалася із зимового святково-обрядового циклу, який був визначальним у прогнозах на урожай зернових, ягід і грибів і роїння бджіл. На першу Коляду (Святвечір) у родинах бджолярів особливо ретельно дотримувались звичаїв і виконували усі обряди, які мали сприяти доброму роїнню бджіл. Коли господиня несла кутю на покуть, в тих родинах, що мали бджіл, діти не тільки мекали, бекали, кукурікали, але й «бзьомкали» – щоб бджоли добре роїлись. Саме з цією метою під час святкової вечері господар підкидав першу ложку куті до стелі. Якщо кутя прилипала, це свідчило, що наступного року усі рої сідатимуть на пасіці, якщо ж кутя не прилипала до стелі, для бджолярів це був поганий знак, що всі рої полетять на чужа пасіки [4, с. 26; 9, с. 18; 10; 12, с. 56].

Вище наведені вірування могли сформуватись лише в період виникнення пасічного бджільництва. У літературі щодо цього поширена дата XIV століття, однак арабські джерела свідчать, що вже в період Київської Русі у нас були «дерев'яні глеки» для утримання бджіл [2, с. 34]. Однак стаття «Литовського Статуту» про те, що борті із дерева, поваленого вітром, слід вирізати і вивезти [11, с. 194], дає підстави для твердження про те, що пасічне бджільництво, особливо лісове, має доволі тривалу історію. Названі вірування формувались разом з пасічництвом, а не в період розвинутого пасічного бджільництва.

Повсюдно поширеним є вірування у зв'язок зоряного неба в ніч перед Різдвом і роїння бджіл – чим більше зірок на небі, тим більше буде навесні роїв. На Різдво бджолярі стежили за погодою, роблячи передбачення на рої – заметіль цього дня віщувала хороше роїння бджіл. Магічний зв'язок певних дат святково-обрядового календаря та успіху у певних видах господарської діяльності можна вважати реліктом давнини. Саме так складався хліборобський, збиральницький і бджільницький календар [3, с. 96–98].

На Новий рік гурти щедрувальників виконували щедрівки, основною темою яких було накликання багатства і достатку на наступний рік (копи жита і пшениці, телята народились,

овечки покотились та ін.). На Поліссі побутували щедрівки, темою яких було добре роїння бджіл і щедрі медоноси: «Пане господару, Бог тебе зове / Бог тебе зове, Бог тобі дає. / У твоїх садках роятся пчолки / Роятся пчолки да й на три ройки, / А ярвиє – дай на чотири» [9, с. 124]. У с. Залав'я (Рктн.) співали щедрівку «Пане-господарю, вставай но з постелі»: «*Да стань послухай, що в хмари гуде, / Що в хмарі гуде, Божя Мати йде, / Божя Мати йде ще й рою веде. / Ще рою веде, всим розказує. / Всим розказує, всіх розсілає. / Сядайте, пчолки, по новіченьках, / А я старіна в старому дубу...*» [7, од. зб. 5–2; 13]. Т. Пархоменко записала колядку про «Пчоляну матьонку», що «дітоньки веде» [10].

Окремі обряди бджолярі проводили й на інші свята, але основним періодом для роїння бджіл поліські бортники вважали Зелені свята (Трійцю), які не мають сталої дати і святкуються на п'ятидесятій день після Великодня. Саме з цим святом бджолярі пов'язують початок роїння бджіл, вихід перших, найкращих роїв:

– «*Перша садіба, то перед Трійцею*» (с. Дроздинь Стрс.) [7, од. зб. 14–3];

– «*Пчолы сядают до Трійці і після Трійці сядают*» (с. Масевичі Рктн.) [7, од. зб. 18-1];

– «(А. Д. Перші рої коли виходять?) *Зразу, після Трійці, зразу під Трійцю саму*» (с. Зелень Дбр.) [8, од. зб. D8S4].

Окремі респонденти вважають, що маркером початку роїння бджіл є свято весняного Миколи, що попадає в хронологічні межі 15–21 травня:

– «*Ето всегда. От, обічно, празнік є – Микола, перед Миколюю воне починають сядать*» (с. Познань Брзс.) [7, од. зб. 9–4];

– «*До Миколи. Двадцять першого травня. То ранніє пчолі сядалі, до Миколи*» (с. Єльне Рктн.) [7, од. зб. 7–4];

– «*Тому шо якраз десь із петнадцатого, будем казать, з петнадцатого мая починають йти рої, виходить*» (с. Мушня Рктн.) [7, од. зб. 3–5];

– «*Перший рік вийшов дев'ятнадцатого травня, от. І він з того рою знов вийшов рій*» (с. Тутовичі Срн.) [8, од. зб. D5S4].

Респондент із с. Шахи (Дбр.) впевнений, що початок роїння бджіл співвідноситься із святом Вознесіння (40-й день після Великодня): «*В нас, як кажуть, до Вшестя всегда пчолы сядяца... І от до етого врем'я, вже зараз вже нема* (запис від 2 серпня – А. Д.)» [8, од. зб. D11S2].

Мешканка с. Озерськ (Дбр.), з досвіду свого батька, знає, що рої дійсно виходять після Трійці, а «червити» починають від Благовіщення: «*Після Благовіщення вже почала насидка робиться. І дід називав все це черви. І каже, вже зачервіли вулики. І це буквально протягом уже буває ціле літо, буває й два місяці, півтора, залежно від матки. Да, десь через два тижні після Трійці* (Виходить перший рій – А. Д.). *Якшо брати від Благовіщення, то десь через місяць-півтора*» [6, од. зб. D8S4].

Лише респондент із с. Старе Село (Стрс.) початок роїння бджіл пов'язує не з днями народного календаря, а з розвитком природи і приурочує роїння до початку цвітіння багна: «*На етого, навесні вже, перед етим як зацвітає багон. Перед етим. Вже пчолы починают роїтса, от в ете врем'я*» (с. Старе Село Стрс.) [7, од. зб. 17–3]. Вважаємо такий маркер більш давнім, адже в природі все взаємопов'язане, а бджола також частина природи. Варто брати до уваги й те, що, як наголошують респонденти, Трійця (Зелені свята) буває ранньою і пізньою, а це збільшує хронологічні межі роїння: «*Осьо летом на Трійцю йдуть уже. Шоб на Трійцю, смотря яка Трійця. Є позня, є й така*» (с. Карпилівка Клс.) [7, од. зб. 19–3]. А зважаючи на те, що за тиждень після Трійці починається Петрівка (Петрівський піст), то якраз цей період є найкращим часом для роїння.

Якщо пасічники, вулики яких розміщені вдома або ж десь неподалік садиби, можуть щоденно спостерігати за роїнням бджіл, то бортники, маючи борті і колодні вулики в лісі, у ці дні намагалися провідати своїх бджіл, щоб подивитись, чи «ходять походки», як «поськують» бджоли («*Як у нас кажуть, поська ходить*»), тобто чи з'явилися бджолині «розвідники» («походки», «поська») біля тих лісових бортей і колод, бджоли в яких не перезимували:

– *«Ето треба вже йти, як кажем ми, поська ходить. Ходиш по-пуд вуллямі і позіраєш. Где поська ходить, то значит туди вже пчолы садяцца. Так. Розведка, то вже як розведка йде, як наравіцца їм отак, як чоловіку квартира, чи хата, ну то так і пчолы. Пуйдуть да вже та розведка по вулле ходит, ходит і вже которая, той вулей наравіцца їм, то вже та розведка веде всього роя в той вулей. Садяцца пчолы. То спеціально. В мене ось каля хати, то я кажен день пудиходю да й позіраю, чи, як ми кажем, поськують. Воне поськують»* (с. Вежиця Стрс.) [7, од. зб. 15–2];

– *«Я ходив, токо ж не ліз тудя, позіраць, чи вже сілы. Чи нові семні є в вуліках пустых. (А. Д. То якраз ходили на Трійцю позіраць?) І перед Тройцою... (А. Д. Якщо літають, то добре, а якщо не літають, то що?) То нема їх там ше. Ше не сілы. Ше вони не сілы тудя. Порожній вулик. Пустий»* (с. Березове Брзв.) [7, од. зб. 13–2];

– *«Ходім, аякже [, од. зб.на Трійцю – А. Д.]. Так, походки ходять. Ну, таке летають. Там пчул двадцать-тридцать летають і вони вибірают себе вуліка, якого наравіцца. А потом вже вони ведуть роя з собою»* (с. Блажове Рктн.) [7, од. зб. 16–3];

– *«А на Трійцу обічно віходніє дні і йду наблидаю вже: селі чи не селі пчолы?»* (с. Вежиця Стрс.) [7, од. зб. 15–4];

– *«Глядимо. Походки, вже походки йдуть, тиє пчолы такіє, розведка называецца, ідуть і вже глядиш, вже як багато тих розведок є, то вже жди, шо тебе, або в тебе руї втече, або прилетить. Надежда лучча як прилетить, а як втече?...»* (с. Карпилівка Клс.) [7, од. зб. 19– 3].

Бортники намагалися простежити, чи не «окупували» порожню борть чи колодний вулик комахи, через які бджолы не можуть там поселитися: *«Зайдем да побачимо, якщо є, то й всьо. Подівіцца, чи бжолы селі, чи може, побачить, щоб комахі не йшли на сосну. Бо ж вони йдуть да йдуть у вулей, а бжолы ж не садіцца»* (с. Карпилівка Стрс.) [7, од. зб. 17–2].

Спостереження за бджолами в період їх роїння давало можливість спрогнозувати медозбори, адже ранні бджолы можуть наносити більше взятку, а пізні – менше: *«То пойдеши, да, аль корови пасеши, або так, спеціально пойдеши там. Ето ж треба узнатъ, коли воне селі. Чи вони ранніє пчолы, чи вони пузніє. То треба ж узнатъ. Як ранніє пчолы, то вони ж больше меду наносять. А позніє, то вони вже ж не так. Не так нагорують, нанесуть»* (с. Вежиця Стрс.) [7, од. зб. 15–2].

Роїння бджіл продовжується до свята Петра і Павла: *«А там уже сядают аж до самого Петра»* (останні дні червня) (с. Єльне Рктн.) [7, од. зб. 7–4]. Загалом за сезон бджолы можуть дати два-три повноцінні рої, тобто ті, які можуть ще наносити меду собі на зимівлю: *«Вона може три-два полноценних рої пускати за сезон. Два полноценних»* (с. Зелень Дбр.) [8, од. зб. D8S4]. Хоч роїться бджолы можуть аж до Спаса (6.08.), але кожний рій виходить меншим і слабшим, тому не зможе закласти вощину і запасть медом на зиму: *«(А. Д. І до якого часу, от батько казав, що ще можна ловити рої, а потім уже вони непотрібні будуть, бо вже пізні рої недобрі?) До Спаса. Після Спаса вже вони не встигають собі меду наносити. Вірніше, вони може й меду наносили б, але вощину вже не склеять»* (с. Озерськ Дбр.) [6, од. зб. D8S4].

Зважаючи на те, що часте роїння зменшує медозбір, бджолярі, вибираючи залишки меду навесні, намагаються ретельно підрізати всю пусту вощину, що дозволяє зменшити роїння: *«То бачте, як навесні приглядіть (вибрати мед і вирізати вощину – А. Д.), так они меньше роятся, побольше работи роблять, а так вельми рої часто выпускають... Я побольше забираю этой вошини, щоб они не роїлись. Вони вельми зачастую роятся... Бо вони ж берут эти, разливают мед да у катки за эти, закладають і всьо. Да й раз-два-три неділы вже й рої і пошов, вже й рої пошов»* (с. Біловіж Ркт.) [7, од. зб. 3–1].

Лісові бджолы вилітають і самостійно шукають собі нове житло. Часто й домашні бджолы летять до лісу, але пасічники намагаються їх все-таки зловити і посадити в чистий підготовлений вулик. Новий рій, що вилетів з вулика, який стоїть на садибі, намагається тут же знайти місце, де б зібратись разом. Такими місцями найчастіше є груші, яблуні, абрикоси та ін. дерева, що ростуть в садку (с. Познань Брзс.) [7, од. зб. 9–4]. Найбільше люблять місця,

де немає людей: *«Саме краще пчолы сідають на ліпи, берези, абрикоси. Ну, вже на фруктових деревах. І де більш-менш безлюдне місце. Отам саме краще пчолы сядуть»* (с. Малі Цепцевичі Срн.) [8, од. зб. D5S2].

Для того, щоб зібрати рій, який вилетів з вулика, пасічники мають певні пристосування. Основною є роївня («ройник», «ройница», «ройніца», «ройовня», «коробка») – ємність, призначена безпосередньо для збирання і перетримки рою. Зафіксовано кілька типів рійниць, що відрізняються між собою матеріалом і конструкцією:

– звичайна дерев'яна коробка, хоча раніше її робили з липової кори (с. Томашгород Рктн.) [7, од. зб. 6–2];

– плетена коробка (с. Березове Брзв.) [7, од. зб. 12–3];

– ящик, збитий з фанери (с. Карпилівка Клс.) [7, од. зб. 19–3]. Часто його роблять одразу з сіткою: *«Просто зробив з фанери. Ящик такий і сеточка там єсть, і льоточок є, щоб закрив повністю, щоб льоточок був такий, щоб вони могли сісти. Той льоточок закривається»* (с. Малі Цепцевичі Срн.) [8, од. зб. D5S2];

– кругла «бочечка», зроблена з ДВП, із засувкою і сіткою (сс. Літвиця Дбр.; Городище Всцк.) [8, од. зб. D3S4, D15S2].

Іноді одну коробку використовують як ємність для збирання ягід та грибів і як роївню, докладаючи туди рамку з вощиною і закриваючи тканиною (с. Чабель Врв.) [5, од. зб. D7S1].

Збирають рої по-різному, залежно від того, де і як вони сідали. Найголовніше тут – висота. Якщо рій сів низенько, то його просто струшують у роївню, скроплюють водою і обкурюють, щоб бджоли стали більш лагідними. Головне, щоб до роївні потрапила матка: *«А ми снімаєм його, в нас така ройовня, така бочечка кругла і знов сетка, і закривається, і їх подставляєм чи на палку, чи в руку, якщо нізко, да тако струсонеш з дерева трошечки, треба їх водою покропїть і вони мокренькі, вже вони не летять. Так уже. І не жальть тоді, мало жальть, вобше не жальть. Інчий раз і єдна навіть не вжалить, як знімаєш роя. І туди, в тую ройовню їх струсонеш, і вони туди всі впадуть, матка же упаде, і вони вже всі туди вбираються. По ройовні, по траві, по віттю шо сидять. Ну, трошки димом їх, димом, димом, димом і вони туди вже всі вберуться і накриваєш кришечкою їх»* (с. Городище Всцк.) [8, од. зб. D15S2].

Якщо ж бджоли сіли високо, то піднімаються до рою по гілках дерева, драбиною, але частіше пасічники мають довгу палицю, на яку вішають коробку і підставляють під рій. Респондент із с. Томашгород (Рктн.) твердить, що головне при збиранні рою – «маточник» (меліса), яким потрібно натерти «ройник», тоді бджоли обов'язково в нього сядуть: *«Виходить рий десь високо, його незручно взяти, як же там вилізти десь на дерево. Обично береш ройника. Натираєш цею травою, цею мелісою, і..., мов чарівна палочка, підсадив туди на шесту до роя і він... сідає сам у цей ройник»* [7, од. зб. 6–2].

Коли, при збиранні рою, немає води, можна використати і пісок, як робили респонденти, які випадково побачили рій в лісі: *«Вони летять, летять да сядуть на галузу. То он вже стараєтса води вхопить, чи песком, чи того, да на їх, вони вже сядуть, уже всьо. За їх, да в коробку, така дерев'яна сплетена, їх згорнув туди, да накрив»* (с. Березове Брзв.) [7, од. зб. 12–3].

За необхідності, рій збирали просто у мішок. Такий випадок трапився на початку 1950-х років із респондентом із с. Кам'яне (Брзв.). Випасаючи худобу на хуторі Лотіч біля села Купель, він побачив рій, який сидів не дуже високо. Піднявшись до рою, який сидів на гілці, по «острову» (сосна з обрізаними гілками, що утворюють сходинки-сучки), одягнув на нього мішок і відрізав гілку. Так рій опинився у мішку, правда добряче «дав копоті» (покусав) респондента, якому прийшлося нести мішок на спині [7, од. зб. 12–1].

Ємність із зібраним роєм найчастіше залишали до вечора у прохолодному місці. Хтось вішав рій в холодильник на дереві, хтось заносив у клуню чи погріб, де бджіл найчастіше тримали до вечора:

– *«На дерево причіпиш тую бочечку вже з тим пчолами і вони кілограм п'ять може бути, три кілограми бутъ може їх, такі вони. Багато їх, ну, багато, отако вісить, о, клуб*

такий. І вже вечор льог, вже сонце зайде, пізно вже, да й їх уже висипаєш» (с. Городище Вєцк.) [8, од. зб. D15S2];

– *«Я його в погріб заносу в холодний до вечора»* (с. Тутовичі Срн.) [8, од. зб. D5S4].

Досвід і народні знання, нагромаджені за століття догляду за домашніми бджолами передаються з покоління в покоління, тому пасічники добре згають, що потрібно для того, аби рій залишився у новому вулику. Найголовнішим тут є чистота нового житла. Окрім того, пасічники кладуть у вулик нову вошину або рамки з відтягнутою вошиною і трьохчотириденний розплід з іншого вулика і тільки після цього бджіл можна переганяти:

– *«Приготовиш уліка, рамки, розплоду з другого уліка, такою щербочкою, такою молодую, і вставляєш туди трошки нової вошини, я вам покажу, якщо ви хочте, рамки, і вони вже туди їх висипаєш, і вони вже живуть там. Якщо їм не понравитса, вони вибираютьса й втикають, а якщо понравитса в уліку, все як треба, то вони всьо, зразу начінають работать, вже маточка через дві неділі яєчка вже одкладає, і образуєтса сем'я і носять мед»* (с. Городище Вєцк.) [8, од. зб. D15S2];

– *«Я, якщо запускаю, то беру з другого вулика там, щоб був розплід, там такий трохднівний чи чотирихднівний, такий був розплід. Щоб матка вже не уходила, пчолы вже не йшли з того, да з другого вулика взяв заплід, поставив і вже вона всьо, никуда ни поїде... Тоді вже матка через дня три свою засеває, да свою засеває черву дай всьо»* (с. Літвиця Дбр.) [8, од. зб. D3S4].

Існують певні відмінності і в способах переселення бджіл до нового вулика. Головне, робити це пізно ввечері, коли бджоли вже зібрались на ночівлю і не полетять в поле: *«вже под вечір тако, перед заходом сонця, вже підготовлю вулика і все геть, щоб був готовий, чистий всьо, та вже на заході сонця тоді пускаю, вона заходить»* (с. Літвиця Дбр.) [8, од. зб. D3S4].

Більш давньою є традиція переганяти бджіл через «настольницю» (скатертину), хустку чи простирадло, яке розстилили навколо вулика (в темноті на ньому добре видно бджіл). Бджіл з роївні набирають черпаком із бересту (березової кори) і висипають у вулик: *«У вуллі всьо, настольничок кладу кругом вулля і тудя уже трохи запихаю і розтіпаю коло вуллі на землю. На землю розтіпаю, тоді беру одкриваю тия пчолы і беру, в мене черпачок такий був з берези. З берези такий черпачок, от, і палочка така. І беру зі споду їх однім черпачку і у вуллі. Другим черпачком і вони розсипаліс по всьому вуллі. І оде по настольниці. І я вже дівлюс на настольницю, чи пошлі вони по настольниці в вуллі. Якщо пушлі у вуллі, то я больш не чепаю.... І настольниця та лежить, пока аж вони зайдут все в середину. Як в середину зайшли, тоді закриваю довж (отвір у колодному вулику – А. Д.)»* (с. Кричильськ Срн.) [8, од. зб. D4S2].

Ще кілька десятиліть назад доволі поширеною була практика шукати у рою матку. Багаторічні спостереження за бджолами та їх поведінкою дозволяють пасічникам легко знайти матку, яка має певні зовнішні особливості – вона більша і має коротші, ніж у робочій бджолі, крила (с. Біловіж Рктн.) [7, од. зб. 2–9]. Щоб бджоли не втекли, матку садили у спеціально виготовлений маточник, пізніше – фабричну «кліточку» на три-чотири дні, щоб бджоли звикли до нового житла:

– *«Але для того, щоб не кидали, то матошника такого робим. Матку тудя закладає і вона сидить десь днів три, потім випускаєш і всьо, вони вже (не втікають – А. Д.)»* (с. Томашгород Рктн.) [7, од. зб. 6–2];

– *«Часом ловлять, рої сядают, ето, то тоже в батька були такіє маточники називались, малекькі домікі з проволочки такої, з сєтки. То він там розгрибає, матку садовить тудя в маточник і у вулику пчолы вже від неї не йдуть, вони її там чуют, определённое время держатъ»* (с. Масевичі Рктн.) [7, од. зб. 18–1].

Однак іноді це не допомагало і як тільки матку випускали, новопосаджений рій залишав вулик і його доводилось знову ловити і тримати матку у маточнику, іноді навіть до двох тижнів: *«То тиждень сидела. Я випустив, прийшов з грибов, випустив, прийшов поснедав, думаю, поїду побачу. Але шось так понизу пчолы летают. А воно дощ падає, вилетило і на стовбури пуд липою. То я є ще на тиждень, да й так вона встановиласа. Вже не втекла»* (с. Карпилівка Клс.) [7, од. зб. 19–3].

Окремі пасічники, щоб рій не втік, закривають на певний час льотки у вулику (с. Березове Брзв.) [7, од. зб. 12–7].

Бджоларі, які все життя працювали з лісовими бджолами і тільки починають переходити до домашнього бджільництва, або ж мають великий досвід розведення бджіл у рамкових вуликах, зазвичай не шукають матку і не використовують маточників, а просто переганяють рій у добре підготовлений вулик. При цьому стежать, щоб матка пішла з бджолами:

– «*Нияких ні маточнікув, я не знаю, не понимаю. Это природа. Всьо*» (с. Біловіж Рктн.) [7, од. зб. 2–9];

– «*Я дивлюсь по сім'ї. Якщо, допустім, сім'я велика, і вона така більш-менш, менше трутнів..., то я не виділяю, матку, а прямо запускаю. Тіки дивлюсь, через льоток пропускаю, дивлюсь, чи є там матка*» (с. Ясинець Дбр.) [8, од. зб. D3S1].

З поширенням домашнього бджільництва виникає ще один спосіб набуття роїв – ловлення їх у спеціальні «маньки» («ловушки») і переселення у домашні вулики: «*Это, которіє заімаютса рамочними, то они такіє каддовбчики пороблят, да сядают, да їх переносят, да в ramoшніє садят...* (А. Д. А в селі багато є людей, які займаються ramoшними вульями?) *По-моєму, он одін чоловік*» (с. Познань Рктн.) [7, од. зб. 9–4].

На початках це були невеличкі солом'яні «маньки» або ж вулики-колоди. Пізніше почали використовувати і маленькі рамкові вулики:

– «*І ловушкі ставлять. Як домікі, отакіє коробочки* (з фанери – А. Д.). *Називаються ловушкі, ставлятса*» (с. Масевичі Рктн.) [7, од. зб. 18–1];

– «*(А. Д. А ловушки по деревах ставлять?) Ставлят. Ставлят. Ящики, як оті, з посілки... Отакіє, як і ramoшніє є, только меншіє. Малиє. Туди воск ложат*» (с. Вежиця Стрс.) [7, од. зб. 16–2].

Ловушки вивозять до лісу аби спіймати лісових бджіл. Однак сьогодні пасічники переконані, що справжньої лісової поліської бджоли вже немає, так як до лісу втікають домашні бджоли. Тому маньки часто ставлять на деревах на своїй пасіці або ж біля садиби, щоб упіймати свого чи сусідського роя: «*Вони в нас лісі стояли – ловушки. Спеціально ловили пчл.* (А. Д. Тобто навесні Ви вивозили і потім рій сідав під час роїння, так?) *Так. І привозили додому*» (с. Кричильськ Срн.) [8, од. зб. D4S2].

У селах колишнього Рокитнівського району, де ще й тепер зберігається лісове бджільництво, бджоларі, навпаки, вважають, що навіть у тих, хто тримає бджіл у «доміках» (рамкових вуликах), живуть лісові бджоли: «*А в нас тута вобше, хоть даже в цієї домікі, хто має, то лісови пчолы большинство*» (с. Масевичі Рктн.) [7, од. зб. 18–1].

Перш, ніж вивезти ловушку до лісу чи поставити її на садибі, всередину обов'язково кладуть вощину, нанизуючи її на «щербні» (хрестовину): «*(А. Д. А коли вивозили вулики до лісу, то клали шось у ловушки?) Нічого. Тільки ставів вощину. На щербень ставів по два брускі вощину*» (с. Кричильськ Срн.) [8, од. зб. D4S2].

Спійманий рій переганяють у підготовлений рамковий або колодний вулик: «*Ловлю рої, потом переганяю його в такий. Подставляю этой улїк маленькій, подставляю до гетого, і димом... І вони туди, матка туди переходить*» (с. Городище Всцк.) [8, од. зб. D15S4];

Іноді неврахування бджолиних звичок приводить до того, що бджоли не сідають у підготовлені маленькі колодні вулики, які спеціально встановлюють на садибі, так як вони їм не підходять, або ж неправильно підготовлені (с. Переброди Млц.) [8, од. зб. D15S6].

Ще одна практика, поширена в селах, де збереглися колодні вулики, використання їх лише як ловушок. Але цим займаються вже молодші бджоларі, які не володіють практикою лісового бджільництва. Вони спеціально тримають на пасіці вулики-колоди для роїв, які потім переганяють у рамкові вулики: «*(А. Д. Колоди для роїння тільки?) Да, да, да*» (с. Зелень Дбр.) [8, од. зб. D8S4]; «*Обично вони люблять сесть у колоду, пчолы. Лучче садятса*» (с. Старе Село Стрс.) [7, од. зб. 17–3].

Інколи бджоларі забирали рої і з колодних вуликів, розміщених в лісі. Як тільки рій сів, пересипали його у ловушку і везли додому: «*Бжолы сідали і я їх забірав в ловушку і привозив*

до хати, із лесу. Далеко. Кілометрів двенадцять. чи п'ятнадцять стояв в лесу» (с. Березове Брзс.) [7, од. зб. 12–7].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз польових етнографічних матеріалів із Сарненщини показав, що з роїнням бджіл пов'язані численні вірування, звичаї, обряди, явища матеріальної культури, виробничий досвід і народні знання.

Збереження до наших днів лісового бджільництва у досліджуваному регіоні сприяло культивуванню комплексу архаїчних світоглядних вірувань, що виражалися через систему звичаїв та обрядів. Значна частина вірувань і ритуальних дій були приурочені до певних дат народного календаря, що є ознакою промислової магії. Магічні дії базувались на вірі в можливість впливу на роїння бджіл через певні подібні предмети і явища: обряд «бзьомкання» під час несення куті на покуть (щоб так бджоли «бзьомкали» при роїнні); підкидання куті до стелі на Коляду (Святвечір) і звичай спостереження за зоряним небом на Новий рік мало сприяти роїнню бджіл. Колядки про «пчольну матір», яка веде рій і щедрівки про хмару, що гуде (бджолині рої) – це та ж гомеопатична (імітативна) магія, коли подібне породжує подібне (за Фрезером). Головне – ретельно виконувати усі ритуальні дії. Результатом магічних дій, проведених упродовж різдвяно-новорічних свят, є роїння бджіл і звичай спостереження за цим процесом у лісових бджіл на Зелені свята (Трійцю).

Тривале спостереження за поведінкою бджіл сприяло формуванню системи народних знань. Основним є терміни роїння бджіл приурочені в основному до певних дат народного календаря (Вознесіння, весняного Миколи, Трійця), рідше – до розвитку рослин (багна). З'ясовано, що бджолярі Сарненщини нагромадили чималий досвід, пов'язаний з певними виробничими процесами: способи збирання / ловлення роїв (згортання, струшування, зрізування з гілкою ін.), кроплення водою, обсипання піском, обкурювання димом; уміння розпізнавати матку, трутнів, робочих бджіл; підготовка вуликів до поселення нового рою, в основі чого лежить добре знання уподобань бджіл (маточник, вощина ін.); процес пересадження зібраного рою у вулик з урахуванням поведінки бджіл та ін.

Збирання і пересадження нових роїв потребує певних пристосувань, які сформувались у процесі тривалого переходу бджолярів Полісся від лісового до рамкового бджільництва: роївня (коробка) для роїв; черпак із берести для пересипання рою з роївні у вулик; маточник; ловушки.

Доведено специфіку звичаїв, обрядів, народних знань і виробничих процесів, пов'язаних з роїнням бджіл у лісовому (борті і колоди) і домашньому (колодне і рамкове) бджільництві. Вірування у певні магічні дії, приурочені до свят народного календаря, зберігались у двох формах бджільництва. Бджолярів об'єднували і знання термінів роїння бджіл.

Бортники, за винятком чищення бортей і колод навесні, більше не втручались у життя і розвиток бджіл. Їхня участь у роїнні обмежувалась спостереженням за бджолиними розвідниками («походками», «поськами» – «поськує», «поська ходить») під час Зелених свят. Вони не ловили роїв, не засипали їх у свої вулли та ін., так як це потребувало дуже багато зусиль – багаторазового піднімання на дерева. Всі інші народні знання, виробничі процеси і пристосування характерні лише для домашнього бджільництва.

Отже, доведено, що роїння бджіл при веденні лісового бджільництва проходило природним чином, до якого бортники не втручались. При домашньому бджільництві бджолярі стали контролювати майже всі етапи розвитку бджіл, називаючи це раціональним бджільництвом.

Подальшого дослідження потребують особливості роїння бджіл в інших регіонах Українського Полісся, а також інші процеси, пов'язані з доглядом за бджолами.

Конфлікт інтересів

Авторка заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, авторка повністю дотримується етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Буйських Ю. Колись русалки по землі ходили... Жіночі образи української міфології. Харків, 2018. 320 с.
2. Виробнича енциклопедія бджільництва / Алексеєнко Ф. М., Бабич І. А., Дмитренко Л. І. та ін. Київ: Урожай, 1966. 500 с.
3. Дмитренко А. Пасічний календар українців осінньо-зимового циклу як прояв трансформації давніх язичницьких обрядодій під впливом християнства. *Минуле і сучасне Волині і Полісся: народне мистецтво і духовність*. Зб. наук. пр. Вип. 15: Матеріали Другої Волинської обласної науково-етнографічної конференції, 12–13 травня 2005 року, м. Луцьк / Відп. за вип. А. Силук. Луцьк, 2005. С. 96–98.
4. Ковалев І. І. Живая летопись волынского пасечничества. Житомир, 1916. 40 с.
5. Музей-архів Народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (*далі – МАНКУП ДНЦЗКСТК*). Ф. Березне-2013, записано А. Дмитренко (Березнівський, Сарненський і Костопільський р-ни Рівненської обл.).
6. МАНКУП ДНЦЗКСТК. Ф. Зарічне-2010, записано А. Дмитренко (Заріченський і Дубровицький р-ни Рівненської обл.).
7. МАНКУП ДНЦЗКСТК. Ф. Рокитне-2006, записано А. Дмитренко (Рокитнівський р-н Рівненської обл.).
8. МАНКУП ДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-2008, записано А. Дмитренко (Сарненський і Дубровицький р-ни Рівненської обл.).
9. Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини. Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. 200 с., іл., ноти.
10. Пархоменко Т. П. Про традиції колодкового бджільництва на Рівненському та Київському Поліссі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: Наук. зап. РДГУ. Рівне, 2000. Ч. 1. С. 120–130. URL: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=346%3A2014-09-28-15-57-59&catid=27&Itemid=17 (дата звернення 26.10.2024).
11. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск, 1960. 253 с.
12. Чубинський П. Мудрість віків. Київ: Мистецтво, 1995. 224 с., іл.
13. Щедрівка для бортника, записана в с. Залав'я. Аудіозапис: Jagna Knittel, Юрій Ковальчук, Oleksiy Nahornyuk. Рівненська область, Рокитнівський район. 2018. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OfH7TV71d2Q&feature=share&fbclid=IwAR0iRoX3OQhykNBi9lzXVy_zHavkA-KWYAmduTuqnJrUn2xsxFKIVlhgg4Y (дата звернення 26.10.2024).

A. A. DMYTRENKO, candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Museum Studies,
Monument Studies and Information Technologies, scientific researcher
e-mail: dmytrenko.a@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6125-8628>
*Lesya Ukrainka Volyn National University; State Research Center for the Protection of Cultural
Heritage from Technological Disasters*
Voli Avenue, 13, Lutsk, Volyn region 43025, Ukraine

CUSTOMS, FOLK KNOWLEDGE AND PRODUCTION EXPERIENCE RELATED TO BEE SWARMING IN THE SARNY REGION (according to expedition materials from the Sarny district of the Rivne region).

The purpose of the study. On the basis of field ethnographic materials collected in the Sarny district, analyze the phenomena of material culture, folk knowledge, archaic components of worldviews, customs and rites associated with bee swarming, and trace their features in forest and domestic beekeeping.

Research methodology. Used historical methods (analysis and synthesis, typological, comparative-historical) and ethnological research method (collection of field materials according to the author program-questionnaire, carried out using the bush method of ethnological research).

Scientific novelty. For the first time in the Ukrainian ethnological literature, the ethnocultural features of the customs related to the swarming of bees in Sarny Polissia were investigated. Used expedition field materials collected by the author are being introduced into scientific circulation for the first time.

Topicality. The topic of the article is relevant, as it reveals one of the aspects of custom and production experience associated with the development of beekeeping in Polissia, as an element of the National List of Intangible Cultural Heritage of Ukraine.

Conclusions. It was found out that during the development of beekeeping in Sarny Polissia, a complex of worldviews, magical actions, customs, rites, folk knowledge, devices and production experience related to bee swarming was formed. Worldviews and associated magical actions were supposed to contribute to success in fishing. It has been proven that in forest beekeeping intervention in the process of swarming was minimal and was reduced to knowing the terms of swarming and observing it on the Green Holidays. During the period of domestic beekeeping, beekeepers began to actively intervene in all stages of the development of bees, which contributed to the formation of a system of knowledge, production experience and special devices.

Keywords: *intangible cultural heritage, beekeeping, beekeeping, swarming of bees, magic, customs, folk knowledge, production experience Sarny district.*

References

1. Buyskykh Yu. Once upon a time, mermaids walked the earth... Female images of Ukrainian mythology. Kharkiv, 2018. 320 p. (in Ukrainian)
2. Production encyclopedia of beekeeping / F. M. Alekseenko, I. A. Babich, L. I. Dmytrenko, etc. Kyiv: Urozhai, 1966. 500 p. (in Ukrainian)
3. Dmytrenko A. Pasichnytsky calendar of Ukrainians of the autumn-winter cycle as a manifestation of the transformation of ancient pagan rites under the influence of Christianity. *Past and present of Volyn and Polissia: folk art and spirituality*. Coll. of science Ave. Issue 15: Materials of the Second Volyn regional scientific and ethnographic conference, May 12–13, 2005, Lutsk / Rep. for issue A. Silyuk. Lutsk, 2005. P. 96–98. (in Ukrainian)
4. Kovalev I. I. Living Chronicle of Volyn Beekeeping. Zhitomir, 1916. 40 p. (in Russian)
5. Museum-archive of folk culture of Ukrainian Polissia of the State Scientific Center for the Protection of Cultural Heritage from Man-made Disasters (*hereinafter* — MANKUP DNCZKSTK). F. Berezhne-2013 (Berezhnivsky, Kostopilsky, Sarny districts of Rivne region). (in Ukrainian)
6. MANKUP DNTSZKSTK. F. Zarichne-2010 (Zarichne and Dubrovytsia districts of Rivne region). (in Ukrainian)
7. MANKUP DNTSZKSTK. F. Rokytne-2006 (Rokytne district of Rivne region). (in Ukrainian)
8. MANKUP DNTSZKSTK. F. Sarny-2008 (Sarny and Dubrovytsia districts of Rivne region). (in Ukrainian)
9. Parkhomenko T. Calendar customs and rites of the Rivne region. Rivne: Publisher Oleg Zen, 2008. 200 p., illustrations, sheet music. (in Ukrainian)
10. Parkhomenko T. P. About the traditions of beekeeping in Rivne and Kyiv Polis. *Actual problems of national and world history: Science zap. RDSU*. Rivne, 2000. Part 1. P. 120–130.. URL: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=346%3A2014-09-28-15-57-59&catid=27&Itemid=17 (дата звернення 26.10.2024). (in Ukrainian)
11. Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1529. Minsk, 1960. 253 p. (in Russian)
12. Chubynskyi P. Wisdom of the ages. Book 2. Kyiv: Mystetstvo, 1995. 224 p., illustrations. (in Ukrainian)

13. Shchedrivka for a boarder, recorded in the village. Zalavya Audio recording: Jagna Knittel, Yuriy Kovalchuk, Oleksiy Nahornyuk. Rivne region, Rokytniv district. 2018. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OfH7TV71d2Q&feature=share&fbclid=IwAR0iRoX3OQhykNBi9lzXVy_zHavkA-KWYAmduTuqnJrUn2xsxFKIVlhgg4Y (дата звернення 26.10.2024). (in Ukrainian)

Перелік умовних скорочень

Брзв. – Березівська територіальна громада Сарненського району Рівненської області.
Врв. – Вирівська територіальна громада Сарненського району Рівненської області.
Всцк. – Висоцька територіальна громада Сарненського р-ну району Рівненської області.
Дбр. – Дубровицька територіальна громада Сарненського району Рівненської області.
Клс. – Клесівська територіальна громада Сарненського району Рівненської області.
Млц. – Миляцька територіальна громада Сарненського району Рівненської області.
Рктн. – Рокитнівська територіальна громада Сарненського району Рівненської області.
Рктн. – Рокитнівська територіальна громада Сарненського району Рівненської області.
Срн. – Сарненська територіальна громада Сарненського р-ну району Рівненської області.
Стрс. – Старосільська територіальна громада Сарненського району Рівненської області.

Текст надійшов до редакції 11.10.2024. / The text was received by the editors 11.10.2024.

Текст затверджено до друку 20.11.2024. / The text is recommended for printing 20.11.2024.